

Unitárius mártirológia és kultuszépítés Dávid Ferenc megdicsőülésének történeteiben²

A 16. században kezdődő, de csak jóval később kiteljesedő Dávid Ferenc-kultusz több metamorfózison ment át. Találhatóan állapítja meg Keserű Gizella *Mártírok és korai unitáriusok* című összegző tanulmányában, hogy felsorolni sem lenne egyszerű azokat a szervezeteket, médiumokat és rendezvényeket, amelyek Dávid Ferenc kultuszának építésében részt vettek.³ Az egyházalapító emlékéhez kapcsolódó ceremoniális rítusok, emlékbeszédek stb. elemzésével még adós a kutatás. Jelen tanulmányunkban a Dávid Ferenc emléket fenntartó törekvések közül csupán a nevéhez kapcsolódó epitáfium eredettörténetével foglalkozunk, miközben rámutatunk arra is, hogy milyen ideológiai változások (de)formálták Dávid Ferenc alakját az elmúlt másfélszáz évben.

Az Unitárius Egyház 1868-ban ünnepelte fennállása 300. évfordulóját, ezt a dátumot tekinthetjük a Dávid Ferenc-kultusz 19. századi origójának. 1879-ben az egyházalapító püspök halála 300., 1910-ben pedig születése 400. évfordulójára emlékeztek. A felsorolt dátumokhoz kapcsolható valamiképpen az intézményesülő Dávid Ferenc-kultusz a magyar unitárius egyházban. 1910-ben Dávid Ferenc személyi kultuszának ünnepi kinyilvánítására került sor, ezt születése évfordulójához kapcsolták, de mert kolozsvári szülőháza ismeretlen volt, az ünnepségek egy része mártírúma színhelyén, a dévai várban zajlott. A Dávid Ferenc emléket megörökítő ünnepi zsinat kiemelkedő momentum a dévai várrom egyik épen maradt cellájában állított márvány emléktábla leleplezése volt.⁴ A ri-

¹ Kovács Sándor (1968) docens, a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet oktatója.

² A tanulmány az OTKA K 112927 sz. pályázat támogatásával készült.

³ Dávid Ferenc kultuszával kapcsolatosan a következő három tanulmányt ajánljuk: KESERŰ Gizella, *Mártírok és korai unitáriusok = Mártírok és emlékezet. Protestáns és katolikus narratívák a 15–19. században*, szerk. FAZAKAS Gergely Tamás, IMRE Mihály, SZÁRAZ Orsolya, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015 (Loci Memoriale Hungaricae, 3), 203–212. MOLNÁR B. Lehel, *Krizsa János és az 1868. évi emlékezési zsinat*, *KerMagv*, 117(2011), 426–437. KOVÁCS Sándor, „*Simpozium 1979*” *Dávid Ferenc kultusz: az egyházi üzenet és a politikai ellenőrzés*, *Magyar Kisebbség*, 1(2013), 51–81.

⁴ Az emléktábla szövege: „Déva vár börtönében szenvedett ki // 1579-ben // vallásos meggyőződésének hirdetéséért // halálra ítélt // Dávid Ferenc // a Magyar-

tuális emlékhely-létesítés alkalmával a Magyarországi Unitárius Egyház nyilvánosan hitet tett amellett, hogy a nagy reformátor szellemi örökösének tekinti önmagát. Az eseménysorozat szónokai „a hit és lelkiismeret szabadságának egyik nagy emlékü szószólovját”⁵, „a vallásos élet nagy munkását és bátor harcosát”⁶, a „vallásszabadság vértanúját”⁷, a „lánglelkű hittisztítót és világos elméjű vallásalapítót”⁸, az „igazságkeresésében meg nem alkuvó, fáradhatatlan szellemet”⁹ méltatták. Az ünnepi beszédek tökéletesen beillenek a századvég és századelő polgári teológiai liberalizmusába.

1910-től kezdődően a Dávid Ferencről szóló kultikus beszédekben minduntalan visszatér az egyházalapító „Fulmina, crux, gladius Papparum mortis imago...”¹⁰ kezdetű epitáfiumának felidézése, a hagyomány szerint ezt mondogatta volna dévai börtönében.

Balázs Mihály Dávid Ferencről írott monográfiájában megállapítja, hogy az epitáfium a 18. században keletkezett, és ismeretlen szerzője mintául valószínűleg a Sozzinit méltató disztichonból ihletődött: „Alta ruit Babylon; destruxit tecta Lutherus, muros Calvinus, sed fundamenta Socinus.” („Leomlott a nagy Babilon; Luther bontotta a tetőt, a falakat rontotta Kálvin, de alapjait Sozzini forgatta ki.”)¹¹

A szerzőség kérdésében egyetértünk Balázs Mihállyal, biztosan nem Dávid Ferenc szerzeményéről van szó, az epitáfium keletkezését azonban a 18. század-

országi Unitárius Egyház megalapítója // és első püspöke // A nagy reformátor születésének // 400-ik évfordulóján // kegyelettel állította ez emléktáblát // szellemének örököse, a Magyarországi Unitárius Egyház // 1910-ben.”

⁵ FERENCZ József, *Ünnepet megnyitó Ima = A Magyarországi Unitárius Egyház Zsinati Főtanácsa által, az egyház alapítója és első püspöke: Dávid Ferenc születésének négyszázadik évfordulója alkalmából, Kolozsvárt, 1910. augusztus hó 20. és 21-ik; Déván augusztus hó 23-ik napjain tartott emlékszinat rendkívüli üléseiről szerkesztetett JEGYZŐKÖNYV*, szerk. CSIFÓ Salamon, Kolozsvár, 1910. 38.

⁶ KOZMA Ferenc, *Dávid Ferenc emléke (emlékbeszéd)*, uo., 45.

⁷ HARRISON John beszéde, uo., 67.

⁸ FEKETE Gábor, *Ünnepélyt bezáró beszéd*, uo., 116.

⁹ FERENCZ József, *Dávid Ferencnek állított emléktábla leleplezési ünnepén mondott beszéd*, uo., 150.

¹⁰ „Fulmina, crux, gladius Papparum mortis imago,

Nulla viam veri vis prohibere potest.

Scripsi quae sensi, fido quoque pectore dixi,

Dogmata falsiloquum post mea fata ruent.”

¹¹ BALÁZS Mihály, *Ferenc Dávid. Ungarländische Antitrinitarier IV*, Baden-Baden, Koerner, 2008 (*Bibliotheca Dissidentium*, XXVI), 296.

nál korábbra datálhatjuk. Kelemen Lajos hívta fel a figyelmet arra,¹² hogy az egykor az ádamosi unitárius templomban használt, jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött szentélyszék hátának egyik mezejébe bekarcolták az epitáfium első sorát. Kelemen Lajos szerint „valószínűleg Dávid Ferenc valamelyik buzgó híve – talán Karádi Pál vagy a költő Bogáti Fazakas Miklós – tollából került ki [az epitáfium], s csak az utókor tulajdonította Dávid Ferenc művének.”¹³

Az unitárius egyház alapítójának alakját övező reverencia 1910-ben születése 400. évfordulóján érte el a tetőpontját. Ekkor határozták el, hogy kontinensen átívelő unitarizmus jelképeként, közös angol, amerikai és magyar összefogással a dévai várban Dávid Ferenc emlékére panteont építenek.¹⁴ Pákei Lajos építész bízta meg a tervezéssel, a vázlatrajzok el is készültek, de az első világháború megghiúsította az építési szándékot, mindazonáltal a panteonizáció folyamata elkezdődött. A panteonizáció műsót Porkoláb Tibor értelmezésében használjuk.¹⁵ A dévai panteon olyan egyházi/nemzeti kultuszhelynek tekinthető, amely Dávid Ferenc intézményesülő tisztelete által, a ceremoniális kommunikáció eszközeit felhasználva képes a világháború, majd a trianoni békekötés következményeként szétszakított unitárius közösség önazonosságát megőrizni.

A panteonizáció folyamata során vált ismertté a szélesebb unitárius közösség előtt a „*Servivi patrie bis denos impiger annos...*” kezdetű latin nyelvű elégia. Az unitárius emlékezet természetesen ezt is Dávid Ferenc alakjához kapcsolta, olyannyira, hogy még a legújabb tudománynpszerűsítő összefoglalók is őt tartják az elégia szerzőjének.¹⁶ A gyönyörű latin disztichonokat a legenda szerint öregén és betegen, börtönében írta Déva vára ősz rabja. Balázs Mihály említett monográfiájában ezt a művet is a 18. századra datálta és megállapította, hogy az unitárius püspöknek tulajdonított epitáfium olvasata sehogy sem egyeztethető össze az egyházalapító élete utolsó szakaszában vallott tanaival.¹⁷ A következőkben a datálás és a szerzőség kérdését illetően fogalmazunk meg néhány új értelmezési szempontot, ehhez azonban kicsit messzebből kell indulnunk.

¹² KELEMEN Lajos, *Az ádamosi mennyezetfestmény és szentélyszék* = K. L., *Művészettörténeti tanulmányok*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1977, 40.

¹³ Uo.

¹⁴ MOLNÁR B. Lehel, *Pákei Lajos és a dévai Dávid Ferenc-templom*, *KerMagv*, 111(2005), 45–51.

¹⁵ PORKOLÁB Tibor, *„Nagyjainknak pantheonja épül”*. *Közösségi emlékezet, panteonizáció, emlékezés*, Bp., Anonymus, 2005, 5.

¹⁶ GAAL György, *Születtek Kolozsváron*, Kolozsvár, Polis Könyvkiadó, 2016, 46.

¹⁷ BALÁZS Mihály, *i. m.*, 294–295.

A modern bibliakritika atyjának tekintett oratoriánus szerzetes, Richard Simon (1638–1712)¹⁸ történetkritikai műveiért finoman fogalmazva sem rajongtak a 17. és 18. század meghatározó ortodox protestáns és katolikus teológusai. 1678-ban francia nyelven írott Ótestamentum-kritikája mérföldkő a modern Biblia-értelmezés történetében.¹⁹ Művében Simon élesen bírálta a protestánsok *sola scriptura* tanát. Szerinte a Biblia könyvei a másolások során kontaminálódtak, ezért az interpretáció során nem lehet és nem is szabad egyedül a Szentírásra támaszkodni. A szöveg helyes értelmezésében szükség van egy szabályozó intézményre, ez pedig természetesen a Katolikus Egyház. Csakhogy Simont radikalizmusa miatt alaposan félreértették. Ő ugyan nem osztotta Spinozának a kijelentéssel kapcsolatos érveit, de abban tökéletesen egyetértettek, hogy a (biblia)kritika független a hitbeli meggyőződéstől, az igazság megismeréséhez pedig a ráción keresztül vezet az út.²⁰ A szerző szakfilológiai megállapításai – miként erre Simon József is rámutatott²¹ – felülírják a konfesszionális beállítódást. Az Enyedi egezetikai módszeréről is elismerően nyilatkozó Richard Simon eretnekségétől elborzadva, Jacques-Bénigne Bossuet katolikus püspök elkoboztatta és megsemmisíttette az Ószövetség történetkritikáját,²² mindezek ellenére a művet 1680-ban Amsterdamban francia nyelven kinyomtatták,²³ majd latinra és angolra is lefordították.²⁴ A szerző sorozatos támadások keresztüztüze, könyve pedig a tiltott könyvek római jegyzékére került. Amint az sejthető volt, Simon folytatta munkáját, és elkészült az Újtestamentum történetkritikájával is. Formai és módszertani szempontból is az Ótestamentumról írott opusát követte, azzal a különbséggel, hogy az Újtestamentumról írott megállapításait nem egy, hanem

¹⁸ Rövid életrajzát lásd: RICHARD Simon, *Critical History of the Text of the New Testament. Wherein is Established the Truth of the Acts on which the Christian Religion is Based.* trans., intr. and annot. Andrew HUNWICK, Leiden–Boston, Brill, 2013, XXV–XXXVI.

¹⁹ Uo.

²⁰ Grantley McDONALD, *Biblical Criticism in Early Modern Europe. Erasmus, the Johannine Comma and Trinitarian Debate*, Cambridge University Press, 2016, 144–156.

²¹ SIMON József, *Explicationes Explicationum. Filozófia, irodalom és egezetika Enyedi György életművében*, Typotex, 2016, 22–23.

²² Patrick J. LAMBE, *Biblical Criticism and Censorship in Ancien Régime France: The Case of Richard Simon*, Harvard Theological Review, 78(1985), 149–177.

²³ A mű latin fordításban 1681-ben Párizsban megjelent.

²⁴ R. P. Richard SIMON, *Histoire critique du Vieux Testament*, Prestre de la congregation de l'Oratoire, Paris [=Amsterdam], 1680.

²⁴ *Histoire critique du Vieux Testament... Nouvelle Edition, & qui est la premier imprimée sur la copie de Paris...* Rotterdam, Reinier Leers, 1685.

három kötetben tette közzé.²⁵ Tárgyunk szempontjából az 1689-ben megjelent első kötet tizennyolcadik fejezete érdemel különösebb figyelmet, ebben a fejezetben Simon a *comma Johanneum* kritikai vizsgálatára vállalkozott.²⁶ Hatalmas erudícióval tárta fel a problémás szöveg hely szakirodalmát, kizárólag metodológiai szempontból behatóan foglalkozott az ariánus Christoph Sand tollán megfogalmazódott kritikai észrevételekkel is. Eléggé ismert, hogy Sand *Interpretationese*²⁷ appendixében a *comma Johanneum* történetét tárgyalja. Simon Újtestamentum-kritikájában a hagyomány létjogosultságára hivatkozva szerelte le Sandnak a *comma Johanneum* hitelessége kapcsán támasztott aggályait. A szakirodalom az *Interpretationest*²⁸ az ifj. Sand művének tekinti, a kortársak azonban apjának tulajdonították.²⁹ Lech Szczucki szerint ifj. Sandot „az intézményes kezeket és bonyolult dogmatikai megoldásokat elutasító felekezeten kívüli kereszténység eszmei áramlatába” lehetne besorolni.³⁰

Simon Újszövetség-kritikájára az elsők között id. Johann Heinrich Maius (1653–1719) evangélikus teológus, a giesseni egyetem tanára válaszolt. Maius az

²⁵ *Histoire critique du texte du Nouveau Testament*, 3 vols.: Richard SIMON, *Histoire critique du texte du Nouveau Testament, Où l'on établit la vérité des Actes sur lesquels la Religion Chrétienne est fondée*, 2 (Seconde édition revue & corrigée par l'auteur). Rotterdam, Reinier Leers, 1689.

²⁶ *Uo.*, 203–218.

²⁷ *Interpretationes paradoxae quator evangeliorum: quibus affixa est Dissertatio de verbo cum Appendice, Cosmopoli, Apud Libertum Pacificum*, M DC LXIX, 375–395

²⁸ Fridericus Samuel BOCK, *Historia antitrinitariorum*, Regiomonti et Lipsiae, 1776, II/2, 743.

²⁹ Idősebb Christoph Sand (1611–1686) 1611 decemberében született a porosz hercegséghez tartozó Kreutzburgban (ma Slavskoye). Königsbergben teológiát és jogot tanult, majd külföldi tanulmányútra indult, és beutazta Európát, ellátogatott Hollandiába, Franciaországba, Németországba és Itáliába. 1645 táján hazatért a Fejedelmi Poroszországba, és magánórákat adott a königsbergi egyetemen. Tudományos fokozat hiányában nem taníthatott, ezért előadói pályáját az egyetem vezetősége megghiúsította, annál fényesebben alakult viszont közéleti karriere. 1648 körül a helytartó titkára, 1654-ben pedig a legfelsőbb fellebbviteli bíróság bírója lett. Id. Christoph Sandot teológiai és dogmatikai kérdések is érdekelték, behatóan foglalkozott a Szentháromság problémájával. A skolasztikus szentháromság-tan támadása és ariánus nézetei miatt 1668-ban állásából elbocsátották. Kéziratait szellemi örököse, fia rendezte sajtó alá és adta ki Amsterdamban. Ifj. Sand szellemi örököse pedig Benedict Wiszowaty lett. Életrajzi adatait lásd Samuel BOCK, *Historia antitrinitariorum*, 741–744.

³⁰ Lech SZCZUCKI, *Ifj. Christophorus Sandius és Spinoza = Latinitas Polona. A latin nyelv szerepe és jelentősége a történelmi Lengyelország kora újkori irodalmába*, szerk. BÉKÉS Enikő, SZILÁGYI Emőke Rita, Bp., reciti, 2014, 213–234.

1694-ben megjelent *Examen historiae criticae*³¹ című művében sorra cáfolta Simon heterodox nézeteit, a comma Johanneum tárgyalásakor azonban érdekes kitérőt tett. Megállapította – azt az egyébként közismert tényt – hogy Simon előtt Sand³² is foglalkozott a comma Johanneum eredetével. Sand – írja Maius – a jezsuita Possevino *Apparatusa*³³ alapján 288 változtatást, hozzáadást, elvételt észrevételezett a kritikus bibliai hellyel kapcsolatosan. Id. Sand tekintélyét aláásandó néhány életrajzi vonatkozású megjegyzést is tett. Sand megtagadta az ariánus eretnekséget és katolikus lett, írja Maius, de „híhető-e, hogy ez megtörtént és megigazulva halt meg? Teljesen más derül ki az idősebb Christoph Sand (...) végakaratóból, aki ariánus írásait átküldte fiának Amszterdamba, hogy neve alatt közzétegyék. (...) Így szól pedig a Sand halotti vánkosa alatt lévő vers, amelyet egy barát közölt velem:

Servivi patriae bis denos impiger annos,
 Integritasque mea est saepe probata Duci.
 Nunc patriae invisus. Si crimen quaeris: id unum est,
 Unum, non trinum, me coluisse Deum.
 Sic pietas crimen! dum non imitabile Numen
 In plures timui multiplicare Deos:
 Dumque individuum ac totum sine partibus ullis
 In tria partiri religione vetor.
 Finitum immenso misceri, & Numen in unum
 Confundi, sancte dum pia lingua negat.
 Dum veritus genitum ingenito exaequare Parenti,
 Qui sibi sufficiens nescit habere parem.
 Captivare meae jussus dictamina mentis
 Dum; falsum caeca credere nolo fide &c.”³⁴

Az *Acta Eruditorum*, a Lipszében kiadott tudományos folyóirat, 1695. évi júliusi számában Maius könyvét az *Exament* ismertették, és itt ismét közölték id. Christoph Sand „szellemi végrendeletét”³⁵. A Heinrich Maius jóvoltából közis-

³¹ Johann Heinrich MAIUS, *Examen historiae criticae textus Novi Testamenti, a P. Richardo Simonio, ... vulgatae, publice institutum... a Johan. Henrico Majo, ...* (Giessae Hassorum: C. H. Kargeri, 1694) A mű appendixében Th. Smith 1Jn 5,7-ről írt apológiája is olvasható.

³² SAND, *Interpretationes...*, 380.

³³ Antonio POSSEVINO, *Aparatus sacer I*. Köln, 1608, 396–402.

³⁴ MAIUS, *Examen...*, 227–228.

³⁵ *Acta Eruditroum anno M DC XCV*, Lipsiae, 339–340.

mertté vált distichonokat 1695 után használták fel az unitáriusok. A méltán híres epitáfium teljes szövegét, azaz mind a tizenhét disztichont a *Confessio Fidei Exulum Christi* című ívrét datálatlan kolozsvári nyomtatvány őrizte meg az utókor számára. Arról a *Confessió*ról van szó, amit a lengyel menekültek nyújtottak be a 17. században Brandenburg választófejedelmének,³⁶ szerzője valószínű Benedykt Wissowaty.³⁷ Arról sem kell megfeledkeznünk, hogy az említett Wissowaty ifj. Sand szellemi örököse és a *Historia Antitrinitariorum* kiadója volt.³⁸ A *Confessio* nem szerepel az RMK tételei között, de a betűtípus és a nyomdadíszek alapján megállapítható, hogy az 1698-tól Kolozsvárott működő officina, az ún. Kmita-nyomda terméke. A latin nyelvű hitvallást virágos nyomdász zárja, az üresen maradt negyedoldali helyre a nyomdász beillesztette az „ismeretlen kéziratból” származó síriratot.³⁹

A *Confessió*t és az epitáfiumot tartalmazó nyomtatvány 1698 és 1704 között jelent meg Kolozsvárott. Azt sem tartjuk kizártnak, hogy a belgiumi atyafiaknak írt köszönőlevéllel⁴⁰ egy időben adták ki és a nemzetközi közvéleménynek szánták. Az epitáfium 1700 után kizárólag kéziratos másolatokban fordul elő.

1719-ben, a kolozsvári főtéri templom és iskola elvétele után Bíró Sámuel, az unitáriusok főgondnoka ezt a *Confessió*t⁴¹ terjesztette elő VI. Károly császárnak⁴² és két évszázadig ez lett az Unitárius Egyház hitelveit – legalábbis a külvilág előtt

³⁶ MÁRKOS Albert által készített magyar fordítását lásd az 1. számú mellékletben.

³⁷ LAKÓ Elemér, *În legătură cu o lucrare necunoscută a lui Benedict Wissowatius*, Studii de Bibliologie, Serie Noua XII, 209–215., év nélkül.

³⁸ Lásd Lech SZCZUCKI előszavát a *Bibliotheca Antitrinitariourum* facsimile kiadásához. Christophorii SANDII *Bibliotheca Antitrinitariorum*, Varsoviae, M C M L X V I I.

³⁹ EPITAPHIUM / Ex manuscripto Anonymi cujusdam, / Qui propter hanc Religionem officio suo degradatus inter privatos parietes reliquum / Vitae egit, idque in Marmore exculpendum desideravit. [Sírirat egy bizonyos névtelen kéziratából, akit e vallásért hivatalból kitétek, s élte hátralevő részét magánháza falai közt töltötte, és azt kívánta, hogy márványsírkövére az alábbi sírverset véssék. ford. MÁRKOS Albert.]

⁴⁰ KÉNOSI TÖZSÉR János–UZONI FOSZTÓ István, *Az erdélyi unitárius egyház története II.*, ford. Márkos Albert, a ford. a lt. eredetivel egybevetette Balázs Mihály, sajtó alá rendezte Hoffmann Gizella, Kovács Sándor, Molnár B. Lehel (Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 4/2.), Kolozsvár, 2009, 88–91.

⁴¹ A *Confession*nak az Atyára, Jézus Krisztusra, a Szentlélekre, az egyházra és a sákramentumokra vonatkozó része majdnem szó szerint megegyezik a valdensenek 1544-ben I. Ferenc francia királynak bemutatott konfessziójával. Vö. Carolo Molinaeo, *Tractatus de origine, progressu et excellentia regni et monarchiae Francorum*, Francoforti M D L X X V. 26. Lásd még BENCZÉDI Pál: *Az unitárius hitelvek kifejlődése*, Cluj-Kolozsvár, 1934, 56.

⁴² *Confessio Fidei Christiane Secundum Unitarios*...-ra változtatták, de a hitvallás tulajdonképpeni szövegén, és záradékán egy betűt sem változtattak.

– igazoló hitvallás. A 18. században többször is kinyomtatták nem csak Erdélyben, hanem Hollandiában is. Holland kiadását igazolja Lázár István 1775. július 23-án Kölnben keltezett és Agh István püspöknek címzett levele:

„Én a Confessionkat is Pünköst tsonka hetiben újra kinyomtattattam scilicet exemplaria 200. Ezeket is, 50 excepsis, mind el-osztogattam. Ezeket hagytam volt még oly gondolkozással, hogy Helvétiaiban vigyem, de én már oda nem mehetek; mind a gyenge egészség s mind a költségtelenség miatt, mellyet valójában sajnállok tudván más Jó Uraim relatiojuktól a Helvétiai állapotot (...)”⁴³

A *Confessióról* összegzésképp elmondható, hogy azt az unitáriusok elsősorban külső használatra szánták. Lázár levelében meg is jegyzi, hogy a confessio szétosztása után sok balvélekedést sikerült elosztatni leideni református körökben.⁴⁴

Az epitáfiumnak a kolozsvári unitárius kollégium egykori könyvtárában (jelenleg Akadémiai Könyvtár, Kolozsvár) több latin nyelvű másolatát és két magyar fordítását találtuk meg.⁴⁵ A székelykeresztúri gimnázium egykori könyvtárában (jelenleg Teleki Téka, Marosvásárhely) is találtunk két latin másolatot.⁴⁶

A kolozsvári MsU 1227. számú kolligátum jelentős szövegeket őrzött meg, egyebek mellett az említett latin epitáfiumot és annak első magyar fordítását is. Benczédi Márton 1819-ben másolta le a kolligátumot, és az epitáfium fordítóját

⁴³ MUEKGyLt. Lázár István levele Agh Istvánnak.

⁴⁴ „Mindazok valakikkel eddig elé itten ismerkednem lehetett, legkisebb idegenséggel is hozzám, me judice, nem viseltettek, én ezutánis jót remélek, sokak confessionkat látván, hogy vallásunk felől volt hibás ítéleteket változtatták légyen, ezt örömmel írhatom, úgyhogy bár mindenfelé ismertethetnök magunkat hacsak annyiban is, mint itten Belgiumban máris ismértettünk.” Keltezetlen levél Agh Istvánnak. MUEKGyLt.

⁴⁵ MsU 111. (283–284); MsU 525/B; MsU 1106; MsU 1227. (217).; MsU 2346; Az U 55635 jelzetű nyomtatványt, a Confessio 1782-es szebeni kiadását, Simén Domokos kijavította és a hitvallás után bemásolta a latin Epitáfiumot is, ezzel a megjegyzéssel: „Az EK Tanács levéltárában levő két fólió levelet tevő nyomtatott eredetiből sajátkezűleg lemásolta és az egész confessiot ahhoz igazította Kolozsv. 1876. márc. 6. Simén Domokos mp.” A kolozsvári Egyetemi Könyvtárban is van egy kéziratos másolata a hitvallásnak és epitáfiumnak. Címe: *Confessio Fidei Christiana secundum Unitarios ab Uno Deo Summo ac ente simplicissimo in Transylvania sic denominatios quae Illustrissimo ac magnifico libero baroni Domino Paulo Miko de Hidvege, in Anno 1751 die 14 ta Aprilis, ab Uno humili Jesu Christi servo, humilime offertur ac dedicatur.* Mss 886.

A lt. hitvallást lásd még az Akadémiai Könyvtárban a következő jelzetek alatt: MsU 374/B; 525/B; 531/B; 1115; 1783; 1010/A.

⁴⁶ Mss 477; Mss 622. (ez utóbbit 1748-ban másolta Szentkirályi Ferenc)

Kolozsvári Arcziszewszki Sámuel is megnevezte. Az 1660-ban Lengyelországból hitéért elüldözött és Kolozsváron megtelepedett Arcziszewszki család elmagyarosodott sarja 1806-tól Siménfalván szolgált, ugyanebben az évben a vargyasi zsinaton szentelték pappá. Felező tizenkettes ütemhangsúlyos fordítása egyedi, bravúros nyelvi leleménye, fordítási megoldásai remekül sikerültek.⁴⁷

A Benczédi Márton által 1819-ben összeállított kolligátumról (MsU 1227) Kiskadácsi Simén János siménfalvi pap készített egy betűhív másolatot 1867-ben (MsU 1072). Eddigi kutatásaink azt igazolják, hogy Simén János tulajdonította elsőként az epitáfiumot Dávid Ferencnek. A Benczédi-féle címet is megváltoztatta:

„EPITAPHIUM Francisci Davidis primi Superintendentis Unitariorum, qui propter religionem unitariam officio suo degradatus, inter privatos parietes reliquum vitae egit, idque in marmore exculpendum desideravit. (Koporsó-kövi írás, mely leirattatott Dávid Ferencnek az unitáriusok első püspökének kézírásából, aki az unitária vallásért hivatalából levettétvén, magános állapotban töltötte el életének hátra levő részét, és azt kívánta, hogy ezen versek márványra metztetvén, feje felibe tétessenek holta után.)”

1868-ban az Unitárius Egyház fennállásának 300. évfordulóját ünnepelte. A tordai ünnepi zsinat meghívottai között volt John James Taylor (1797–1869), a Manchester New College tanára és principálisa. Ő Kriza János püspöktől ajándékba kapta a latin epitáfium egyik kéziratos másolatát. Amikor Taylor írásban is beszámolt erdélyi útjáról, egy lábjegyzetben az epitáfium szövegét is közölte.⁴⁸

Jakab Elek 1879-ben megjelent monográfiájában minden kétséget kizáróan *Dávid Ferencnek fogságában írt elégiája és jövendölése* címen tette közzé a siriratot.⁴⁹

⁴⁷ MsU 1227. (217–220.) Lásd a 4. sz. mellékletet.

⁴⁸ John James TAYLER, *Visit to the Unitarian Churches of Transylvania*, *The Theological Review: A Journal of Religious Thought and Life*. 6(1869), 10–11. „The following epitaph, purporting to have written by Davidis himself, was given me by Bishop Kriza. It would appear from this that he was not thrown into public prison, but confined within the walls of a private house. For the credit of his persecutors, we are glad it was so.”

Az epitáfium latin címe: *Epitaphium Francisci Davidis, qui propter Religionem Unitariam officio suo degradatus est; Devae inter privatos parietes reliquum vitae exegit; idque in marmore exculpendum desideravit.*

⁴⁹ JAKAB Elek, *Egyháztörténelmi emlékek Dávid Ferencz életrajzához*. Második rész. Bp., 1879, 20–21. (Az első kötetben prózai fordítását adja 242–243.)

Minden bizonnyal a Dávid Ferenc panteonizációja jegyében zajló megemlékezések ihlették arra Pálffy Márton gimnáziumi tanárt, hogy 1910-ben magyar nyelvre fordítsa és a *Keresztény Magvető*ben közzé tegye az epitáfiumot.⁵⁰ Szépen gördülő sorait idézik fel újra és újra a magyar unitáriusok november idusán, s azzal sem igazán törődnek, hogy a költői hevület úgy elragadta a fordítót, hogy egy hangzatos mondattal megtoldotta az epitáfiumot. Ilyenformán a Pálffy tollából származó: „Szárnyad van lelkem, meg ne tagadd magad!” Dávid Ferenc sokat idézett szentenciája lett.

1. sz. melléklet

Krisztus száműzötteinek hitvallása, kik szeretik, hogy az ő szentes nevéől őket pusztán keresztényeknek hívják. Amikor eretnekséggel vádolták, ők e hitvallást ajánlották a fenséges és hatalmas Brandenburgi Választónak:

Hisszük, hogy Isten *csak egy, mindenható, lélek*, minden látható és láthatatlan dolog *teremtője, megtartója és igazgatója, atyja* mindeneknek, mindenek fölött, mindenek által, s bennünk is mindnyájunkban, kit lélekben és igazságban kell imádni. Róla elismerjük, hogy *adója* mind a jelenvaló, mind a jövő életnek. *Megjutalmazza* azokat, akik hittel járulnak hozzá és keresik őt. Szeretjük őt, mint minden jóságnak *szerzőjét* s a bölcsesség forrását, és mint a szívek vizsgálóját, féljük őt.

Szentírásbeli források, melyekből e hitvallás van véve

Egy csak az Isten. Mk 12,29.32

Mindenható

És leszek néktek Atyátok, és ti lesztek fiaimmá, és leányaimmá, azt mondja a mindenható Úr. 2Kor 6,18

Lélek, Jn 4,24

Teremtő, 1Móz 1,1, ApCsel 4,24

Megtartó, Jn 17,11 És nem vagyok többé e világon, de ők a világon vannak, én pedig te hozzád megyek. Szent Atyám, tartsd meg őket a te nevedben, a kiket nekem adtál, hogy egyek legyenek, mint mi!

Igazgató, 1Krn 29,11–13 Oh Uram, tied a nagyság, hatalom, dicsőség, örök-kévalóság és méltóság, sőt minden, valami a mennyben és a földön van, tied! Tied,

⁵⁰ Lásd 2. számú melléklet.

oh Uram, az ország, te magasztalod fel magadat, hogy légy minden fejedelmek felett!

A gazdagság és a dicsőség mind te töled vannak, és te uralkodol mindeneken; a te kezekben van mind az erősség és mind a birodalom; a te kezekben van mindenneknek felmagasztaltatása és megerősítése.

Most azért, oh mi Istenünk, vallást teszünk előtted, és dicsérjük a te dicsőséges nevedet;

Atya, 1Kor 8,6, Jn 20,17 Monda néki Jézus: Ne illess engem; mert nem mentem még fel az én Atyámhoz; hanem menj az én atyámfiainhoz és mondd nékik: Felmegyek az én Atyámhoz és a ti Atyátokhoz, és az én Istenemhez, és a ti Istentekhez.

Életadó, Róm 2,6–7 A ki megfizet mindenkinek az ő cselekedetei szerint: Azoknak, a kik a jó cselekedetben való állhatatossággal dicsőséget, tisztességet és halhatatlanságot keresnek, örök étellel;

Jutalmazó, Zsid 11,6 Hit nélkül pedig lehetetlen Istennek tetszeni; mert a ki Isten elé járul, hinnie kell, hogy ő létezik és megjutalmazza azokat, a kik őt keresik.

A jóság szerzője, Mt 19,17 Ő pedig monda néki: Miért mondasz engem jónak? Senki sem jó, csak egy, az Isten. Ha pedig be akarsz menni az életre, tartsd meg a parancsolatokat.

A bölcsesség forrása, Sir 1,1 Minden bölcsességnek az Úr a forrása, örök időkre otthon van az nála, Jak 1,5 Ha pedig valakinek közületek nincsen bölcsessége, kérje Istentől, a ki mindenkinek készségesen és szemrehányás nélkül adja; és megadatik néki.

A szívek vizsgálója, Zsolt 7,10 Szünjék meg, kérlek, a gonoszok rosszasága és erősítsd meg az igazat; mert az igaz Isten vizsgálja meg a szíveket és veséket.

Őt szeretni kell, Mk 12,30

Imádni kell, Jn 4,23 De eljő az óra, és az most vagy, amikor az igazi imádók lélekben, és igazságban imádják az Atyát: mert az Atya is ilyeneket keres, az ő imádóit.

Félni kell, Jel 14,7 Ezt mondván nagy szóval: Féljétek az Istent, és néki adjatok dicsőséget: mert eljött az ő ítéletének órája; és imádjátok azt, a ki teremtette a mennyet és a földet, és a tengert és a vizek forrásait.

Hisszük Jézus Krisztust, ki elrendeltetett a világ fundamentomának vettetése előtt, kibocsáttatott pedig az utolsó időkből miérettünk; fogantatott a Szentlélektől, született a legtisztább Szüztől; hisszük, hogy az Atyaistennek egyszülött tulajdon fia, a láthatatlan Isten képmása, kiben az istenség egész teljessége lakozik, ki által ismerjük meg az Atyát. Mert ő a magasságbéli Atyjának akaratát kinyilvánít.

totta és megerősítette, mint *próféta és közbenjáró* Isten és az emberi nem között. Neki, mint a mi legfőbb papunknak szentséges nevében, hívjuk segítségül az *Atyát*, mert semmi más név az ég alatt az embereknek nem adatott, mely által meg kellene tartatniok. Őt, mint örök *királyunkat és urunkat*, kinek az őt halottáiból föltámasztó Atyaistentől megadatott mennyen és földön minden hatalom, könyörögve, istentisztelettel imádjuk és segítségül hívjuk. És tőle, mint elevenek és holtak *bírájától*, örök üdvösséget várunk. Mert az Atya senkit meg nem ítél, hanem minden ítéletet a *Fiúnak* adott, hogy mindenki tisztelje a Fiút, amiképpen az Atyát tiszteli; ki nem tiszteli a *Fiút*, az Atyát nem tiszteli, ki őt elküldötte.

Kicsoda Jézus? Lk 1,31 *És ímé fogansz a te méhedben, és szülsz fiat, és nevezed az ő nevét JÉZUSNAK.*

Ugyanő Krisztus, ApCsel 2,36 *Bizonnyal tudja meg azért Izráelnek egész háza, hogy Úrrá és Krisztussá tette őt az Isten, azt a Jézust, a kit ti megfeszítettetek. 1Jn 2,22 Ki a hazug, ha nem az, a ki tagadja hogy a Jézus a Krisztus? Ez az antikrisztus, a ki tagadja az Atyát és a Fiút.*

Eleve elrendeltetett, 1Pt 1,20 *A ki eleve el volt ugyan rendelve, a világ megalapítása előtt, megjelent pedig az idők végén ti érettetek,*

Kibocsátatott, Gal 4,4 *Mikor pedig eljött az időnek teljessége, kibocsátotta Isten az ő Fiát, a ki asszonytól lett, a ki törvény alatt lett,*

Fogantatott, Mt 1,20 *Mikor pedig ezeket magában elgondolta: ímé az Úrnak angyala álomban megjelenék néki, mondván: József, Dávidnak fia, ne félj magadhoz venni Máriát, a te feleségedet, mert a mi benne fogantatott, a Szent Lélektől van az.*

Született, Mt 2,1 *A mikor pedig megszületik vala Jézus a júdeai Bethlehemben, Heródes király idejében, ímé napkeletről bölcsek jövének Jeruzsálembe, ezt mondván:*

Az Atyaisten fia, 2Jn 1,3 Kegyelem, irgalom, békesség legyen veletek az Atya Istentől, és az Úr Jézus Krisztustól az Atyának Fiától igazsággal és szeretettel.

Egyszülött, Jn 3,18.36 *A ki hiszen ő benne, el nem kárhozik; a ki pedig nem hisz, immár elkárhozott, mivelhogy nem hitt az Isten egyszülött Fiának nevében. A ki hisz a Fiúban, örök élete van; a ki pedig nem enged a Fiúnak, nem lát életet, hanem az Isten haragja marad rajta.*

Sajátja, Róm 8,32 *A ki az ő tulajdon Fiának nem kedvezett, hanem őt mindnyájunkért odaadta, mimódon ne ajándékozna vele együtt mindent minékünk?*

Isten képmása, Zsid 1,3 *A ki az ő dicsőségének visszatükröződése, és az ő valóságának képmása, a ki hatalma szavával fentartja a mindenséget, a ki minket bűneinktől megtisztítván, üle a Felségnek jobbára a magasságban,*

Az istenség teljessége, Kol 2,9 *Mert Ő benne lakozik az istenségnek egész teljessége testileg,*

Ki által megismertetik az Atya, Jn 14,6 *Monda néki Jézus: Én vagyok az út, az igazság és az élet; senki sem mehet az Atyához, hanemha én általam.*

Kinek akarátát kinyilatkoztatta, Jn 1,18 *Az Istent soha senki nem látta; az egyszülött Fió, a ki az Atya kebelében van, az jelentette ki őt. Jn 15,15. Nem mondalak többé titeket szolgálóknak; mert a szolga nem tudja, mit cselekszik az ő ura; titeket pedig barátainak mondottalak; mert mindazt, a mit az én Atyámtól hallottam, tudtul adtam néktek.*

És megerősítette, ApCsel 10,39 *És mi vagyunk bizonyosságai mindazoknak, a miket mind a zsidóknak tartományában, mind Jeruzsálemben cselekedett; a kit megölének, fára feszítvén.*

Próféta, ApCsel 3,22 *Mert Mózes ezt mondta az atyáknak: Prófétát támaszt néktek az Úr, a ti Istenetek a ti atyátokfiai közül, mint engem; azt hallgassátok mindenben, a mit csak szólánd néktek.*

Közbenjáró, Zsid 12,24 *És az újszövetség közbenjárójához Jézushoz, és a meghintésnek vééréhez, mely jobbat beszél, mint az Ábel vére. 1Tim 2,5 Mert egy az Isten, egy a közbenjáró is Isten és emberek között, az ember Krisztus Jézus,*

Főpap, Zsid 6,20 *A hová útnyitóul bement érettünk Jézus, a ki örökké való főpap lett Melkisédek rendje szerint.*

Az ő nevében, Jn 16,24 *Mostanáig semmit sem kértetek az Atyától az én nevében: kérjetek és megkapjátok, hogy a ti örömetek teljes legyen.*

Kell segítségül hívni az Atyát, Jn 15,16 *Nem ti választottatok engem, hanem én választottalak titeket, és én rendeltelek titeket, hogy ti elmenjetek és gyümölcsöt teremjetek, és a ti gyümölcsötök megmaradjon; hogy akármit kértek az Atyától az én nevében, megadja néktek.*

Adatott neki név, Fil 2,9 *Annakokáért az Isten is felmagasztalá őt, és ajándékoza néki oly nevet, a mely minden név fölött való;*

Király, Jel 19,16 *És az ő ruháján és tomporán oda vala írva az ő neve: királyoknak Királya, és uraknak Ura. Lk 1,33 És uralkodik a Jákób házán mindörökké; és az ő királyságának vége nem lesz!*

Úr, ApCsel 2,36 *Bizonynyal tudja meg azért Izráelnek egész háza, hogy Úrrá és Krisztussá tette őt az Isten, azt a Jézust, a kit ti megfeszítettetek.*

Feltámasztatott az Atyától, Gal 1,1 *Pál, apostol (nem emberektől, sem nem ember által, hanem Jézus Krisztus által és az Atya Isten által, a ki feltámasztotta őt a halálból);*

Adatott neki minden hatalom, Mt 28,18 *És hozzájuk menvén Jézus, szóla nékik, mondván: Nekem adatott minden hatalom mennyen és földön.*

Imádandó, Jn 5,23 *Hogy mindenki úgy tisztelje a Fiút, miként tisztelik az Atyát. A ki nem tiszteli a Fiút, nem tiszteli az Atyát, a ki elküldte őt.*

Segítségül hívandó, ApCsel 7,59 *Megkövezék azért Istvánt, ki imádkozik és ezt mondja vala: Uram Jézus, vedd magadhoz az én lelkemet!*

Az örökélet számontartója, Jn 5,26 *Mert a miként az Atyának élete van önmagában, akként adta a Fiúnak is, hogy élete legyen önmagában:*

És bírása, ApCsel 10,42 *És megparancsolta nékiünk, hogy hirdessük a népnek, és tegyünk bizonyosságot, hogy ő az Istentől rendelt bírása élőknek és holtaknak.*

Mert az Atya senkit nem ítél, Jn 5,22 *Mert az Atya nem ítél senkit, hanem az ítéletet egészen a Fiúnak adta;*

Hisszük, hogy a *Szentlélek*, mely az örök Istenben egészen az idők végezetéig megmarad, s tőle meg a Fiútól töltetik ki, a Magasságbélinek ereje, nekünk pedig *vígasztalónk*, annak ihletéséből könyörgünk és hatására újjá születünk. Azt Isten mérték nélkül adta a maga egyszülött Fiának, velünk általa, mint az *ő ajándéka*, az öröklét záloga gyanánt közöltetik, hogy bennünk minden jó dolgot míveljen és minket minden igazságra vezéreljen.

A Szentlélek

Istené, Mt 3,16 *És Jézus megkeresztelkedvén, azonnal kijöve a vízből; és ímé az eget megnyilatkozáának néki, és ő látá az Istennek Lelkét alájöni mintegy galambot és ő reá szállani. Ef 4,30 És meg ne szomorítsátok az Istennek ama Szent Lelkét, a ki által megpecsételtetek a teljes váltságának napjára. Jób 32,8 Pedig a lélek az az emberben és a Mindenható lehellése, a mi értelmet ad néki!*

Istenben megmarad, Zsolt 36,6 *Uram, az égig ér a te kegyelmességed; a te hűséged a felhőkig!*

Az Atyától és Fiútól származik, Lk 11,13 *Ha azért ti gonosz léteketre tudtok a ti fiaitoknak jó ajándékokat adni, mennyivel inkább ád a ti mennyei Atyátok Szent Lelket azoknak, a kik tőle kérik. Jn 15,7 Ha én bennem maradtok, és az én beszédeim bennetek maradnak, kérjétek, a mit csak akartok, és meglesz az néktek.*

A Magasságbélinek ereje, Lk 1,35 *És felelvén az angyal, monda néki: A Szent Lélek száll te reád, és a Magasságosnak ereje árnyékoz meg téged; azért a mi születtik is szentnek hivatik, Isten Fiának. ApCsel 10,38 A názáreti Jézust, mint kené fel őt az Isten Szent Lélekkel és hatalommal, ki széjjeljárt jót tévén és meggyógyítván mindeneket, kik az ördög hatalma alatt voltak; mert az Isten vala ő vele.*

Vígasztaló, Jn 14,26 *És én kérem az Atyát, és más vigasztalót ád néktek, hogy veletek maradjon mindörökké.*

Az ő ihletésére könyörgünk, Róm 8,15.26 *Mert nem kaptatok szolgaság lelkét ismét a félelemre, hanem a fiúságnak Lelkét kaptátok, a ki által kiáltjuk: Abbá, Atyám! Hasonlatosképen pedig a Lélek is segítségére van a mi erőtelenségünknek. Mert azt, a mit kérnünk kell, a mint kellene, nem tudjuk; de maga a Lélek esedezik mi érettünk kimondhatatlan fohászkodásokkal.*

Hathatóságára újjá születünk, Jn 3,5 *Felele Jézus: Bizony, bizony mondom néked: Ha valaki nem születik víztől és Lélektől, nem mehet be az Isten országába. Tit 3,5 Nem az igazságnak cselekedeteiből, a melyeket mi cselekedtünk, hanem az ő irgalmasságából tartott meg minket az újjászületésnek fürdője és a Szent Lélek megújítása által,*

Isten Fiának mérték nélkül adatott, Jn 3,34 *Mert a kit az Isten küldött, az Isten beszédeit szólja; mivelhogy az Isten nem mérték szerint adja a Lelket. Zsid 1,9 Szeretted az igazságot és gyűlölted a hamisságot: annakokáért felkent téged az Isten, a te Istened, örömmel olajával a te társaid felett.*

Velünk általa közöltetik, ApCsel 2,32 *Ezt a Jézust feltámasztotta az Isten, mi-nek mi mindnyájan tanúbizonyságai vagyunk.*

Mint ajándék, ApCsel 2,38 *Péter pedig monda nékik: Térjete meg és keresztelkedjete meg mindnyájan a Jézus Krisztusnak nevében a bűnöknek bocsánatjára; és veszite a Szent Lélek ajándékát.*

Örökélet záloga, Ef 1,14 *A ki záloga a mi örökségünknek Isten tulajdon nép-ének megváltására, az Ő dicsőségének magasztalására.*

Hogy bennünk jó mívelettel munkálkodjék, Ef 5,18 *És meg ne részegedjete bortól, miben kicsapongás van: hanem teljesejete be Szent Lélekkel,*

Hogy minket igazságra vezéreljen Jn 17,13 *Most pedig te hozzád megyek; és ezeket beszélem a világon, hogy ők az én örömemet teljesen bírják ő magokban.*

Hisszük a *szent keresztény egyházat*, Isten minden kiválasztottainak, meg-alapításától fogva a világ végezetéig tartó gyülekezetét, melynek feje a megtartó Úr Jézus Krisztus. Szabálya pedig az ő szent apostolainak tudománya. Ezt Isten igéje kormányozza, a Szentlélek vezet, abban kell minden igaz kereszténynek forgolódnia.

Az egyház Krisztus szent gyülekezete

A választottaké, 1Tim 3,15 *De ha késném, hogy tudd meg, mimódon kell for-golódni az Isten házában, mely az élő Istennek egyháza, az igazságnak oszlopa és erőssége.*

Ennek feje Krisztus, Ef 1,22 *És mindeneket vetett az Ő lábai alá, és Őt tette mindeneknek fölötté az anyaszentegyháznak fejévé, Ef 5,23 Mert a férj feje a feleiségének, mint a Krisztus is feje az egyháznak, és ugyanő megtartója a testnek.*

Szabálya az apostolok tudománya, Gal 1,8–9 *De ha szinte mi, avagy mennyből való angyal hirdetne is néktek valamit azon kívül, a mit néktek hirdettünk, legyen átok. A mint előbb mondtunk, most is ismét mondom: Ha valaki néktek hirdet valamit azon kívül, a mit elfogadtatok, átok legyen.*

Isten igéje kormányozza, Zsid 4,12 *Mert az Istennek beszéde élő és ható, és élesebb minden kétélű fegyvernél, és elhat a szívnek és léleknek, az ízeknek és a ve-lőknek megoszlásáig, és megítéli a gondolatokat és a szívnek indulatait.*

A Szentlélek vezeti, Ef 1,17–18 *Hogy a mi Urunk Jézus Krisztusnak Istene, a dicsőségnek Atyja adjon néktek bölcseségnek és kijelentésnek Lelkét az Ő megismerésében; És világosítsa meg értelmek szeméit, hogy tudhassátok, hogy mi az Ő elhívásának a reménysége, mi az Ő öröksége dicsőségének a gazdagsága a szentek között.*

Ebben kell forgolódni, Zsid 10,25 *El nem hagyván a magunk gyülekezetét, a miképen szokásuk némelyeknek, hanem intvén egymást annyival inkább, mivel látjátok, hogy ama nap közelget.*

Valljuk, hogy a királyok, fejedelmek, hivatalnokok Istentől vannak. Azért érettük is, mindenek fölött, Isten Őfölsége előtt naponkint alázatos könyörgést mondunk, minthogy ők szolgálai neki, akiknek engedelmeskednünk kell. Mert karddal vannak ők felővezve, hogy az ártatlanokat védelmezzék, a bűnösöket pedig megbüntessék. Ezért nekik tiszteletet adni, s az adót megfizetni tartozunk, nemcsak a büntetéstől való félelemből, hanem lelkiismeretünk megnyugtatására is. Mert az engedelmisség alól senki magát ki nem vonhatja, ha azt akarja, hogy kereszténynek mondják, követvén a Jézus Krisztusnak, a mi urunknak és megtartónknak példáját. Ő ugyanis megfizette az adót, s nem bitorolta a világi bíráskodást vagy uralkodást, hanem megalázottságának ama állapotában a mennyei ige kardjával hadakozott.

Királyok, fejedelmek, hivatalnokok Istentől vannak, Róm 13,1–2 *Minden lélek engedelmeskedjék a felső hatalmasságoknak; mert nincsen hatalmasság, hanem csak Istentől: és a mely hatalmasságok vannak, az Istentől rendeltettek. Azért, a ki ellene támad a hatalmasságnak, az Isten rendelésének támad ellene; a kik pedig ellene támadnak, önmagoknak ítéletet szereznek.*

Értük imádkozni, 1Tim 2,2 [1. Intelek azért mindenek előtt, hogy tartassanak könyörgések, imádságok, esedezések, hálaadások minden emberekért,] Királyokért

és minden méltóságban levőkért, hogy csendes és nyugodalmas életet éljünk, teljes istenfélelemmel és tisztességgel.

Nekik engedelmeskedni kell, 1Pt 2,13.17 *Engedelmeskedjetez azért minden emberi rendelésnek az Úrért: akár királynak, mint felebbvalónak; Mindenkit tiszteljetez, az atyafiúságot szeressétez; az Istent féljetez; a királyt tiszteljetez.*

Mert kardot viselnek, Róm 13,4 *Mert Isten szolgája ő a te javadra. Ha pedig a gonoszt cselekszed, félj: mert nem ok nélkül viseli a fegyvert: mert Isten szolgája, bosszúálló a haragra annak, a ki gonoszt cselekszik.*

Krisztus megfizeti az adót, Mt 17,25–27 *Monda: Igen. És mikor beméne a házba, megelőzé őt Jézus, mondván: Mit gondolsz Simon? A föld királyai kiktől szednek vámot vagy adót? a fiaiktól-é, vagy az idegenektől? Monda néki Péter: Az idegenektől. Monda néki Jézus: Tehát a fiak szabadok. De hogy őket meg ne botránkoztassuk, menj a tengerre, vesd be a horgot, és vond ki az első halat, a mely rá akad: és felnyitván a száját, egy státert találsz benne: azt kivévén, add oda nékik én érettem és te éretted.*

Hisszük, hogy a szent keresztségben, melyet az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek nevében végzünk, a víz külső és látható jel, mely nekünk azt jelenti, hogy Isten ereje bennünk munkálkodik, munkálja ugyanis a lélek megújulását, s testünknek halálát a Jézus Krisztusban. Mert a szent keresztség által Krisztusnak szenteltetünk, az egyház tagjaivá leszünk, s általa kinyilvánítjuk hitvallásunkat és életünk megjavítását.

A víz a keresztségben, ApCsel 8,36–39 *Mikor pedig menének az úton, jutának egy vízhez; és monda a komornyik: Ímhol a víz: mi gátol, hogy megkeresztelkedjem? Filep pedig monda: Ha teljes szívből hiszel, meglehet. Az pedig felevén, monda: Hiszem, hogy a Jézus Krisztus az Isten Fia. És megállítá a szekeret; és szállának mindketten a vízbe, Filep és a komornyik; és megkeresztelé őt. Mikor pedig a vízből feljöttek, az Úrnak Lelke elragadá Filepet; és többé nem látta őt a komornyik, mert tovább méne az ő útján örömmel.*

Külső, látható jel, Róm 6,3–6 *Avagy nem tudjátok-é, hogy a kik megkeresztelkedtünk Krisztus Jézusba, az ő halálába keresztelkedtünk meg? Eltemettünk azért ő vele együtt a keresztség által a halálba: hogy miképen feltámasztatott Krisztus a halálból az Atyának dicsősége által, azonképen mi is új életben járjunk. Mert ha az ő halálának hasonlatossága szerint vele egygyé lettünk, bizonyára feltámasztásáé szerint is azok leszünk. Tudván azt, hogy a mi ő emberünk ő vele megfeszített, hogy megerőtelenüljön a bűnnek teste, hogy ezután ne szolgáljunk a bűnnek:*

Megkeresztelkedni az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek nevében kell, Mt 28,19 *Elmenvén azért, tegyetek tanítványokká minden népeket, megkeresztelvén őket az Atyának, a Fiúnak és a Szent Léleknek nevében.*

Hisszük, hogy *a szent asztal*, vagy *Jézus Krisztus Urunk vacsorája* szent emlékeztetés és hálaadás a jótéteményekért, mikben Krisztus halála által részesülünk. Ezt a hívek gyülekezetében hittel, szeretettel, kinek-kinek a maga megpróbálásával kell ünnepelni. Így véve *a szent kenyeret és a megáldott poharat*, kinyilvánítjuk Krisztus testével és vérével való közösségünket és egyesülésünket, amint a szentírás ezt nekünk tanítja.

Úrvacsora, Mt 27,26 [helyesen 26,27] *Akkor elbocsátá nékik Barabbást; Jézust pedig megostoroztatván, kezökbe adá, hogy megfeszíttessék.*

Szent emlékeztető, hálaadás, a hívek gyülekezetében, hittel, szeretettel, maga megpróbálásával kell ünnepelni. 1Kor 11,23–33

Szent kenyér, megáldott pohár, Jézus Krisztus testének és vérének közössége, egyesülésünk kinyilvánítása, 1Kor 10,16–17 *A hálaadásnak pohara, a melyet megáldunk, nem a Krisztus vérével való közösségünk-é? A kenyér, a melyet megszegünk, nem a Krisztus testével való közösségünk-é? Mert egy a kenyér, egy test vagyunk sokan; mert mindnyájan az egy kenyérből részesedünk.*

Hisszük és valljuk, hogy mi, az egész emberi nemzetséggel együtt, *bűnben voltunk*, s a bűnöknek továbbra is ki vagyunk téve. De Istennek (ki azt akarja, hogy minden ember megtartassék és az igazság ismeretére jusson), pusztán kegyelméből és könyörületéből, nem pedig a törvény, s még sokkal kevésbé saját munkáink által, hanem az ő fiának, a Jézus Krisztusnak vérebe vetett hit által megigazulunk. E hit Istentől oltatik belénk megigazulásunkra, úgyhogy általa Isten kegyelméből, a Jézus Krisztus által, *bűneink bocsánatát* s azután örök üdvösséget nyerünk. Mert Krisztus érettünk és a mi vétkeinkért véres halált szenvedvén, engesztelő áldozattá lón. Nekünk pedig példát hagyott, hogy az ő nyomdokait kövessük, s utánozzuk az ő szerénységét, szeretetét, türelmét és más erényeit, melyek kiváltképpen az ő keresztyén ragyogtak föl. Mindazoknak tehát, akik azt akarják, hogy bűneik bocsánatjában és a mennyországban részük legyen, elkövetett bűneiket igazán és komolyan meg kell bánniuk, és az élő hitből származó, hozzá méltó gyümölcsöt teremniök, mert a hit cselekedetek nélkül halott. Azért Isten parancsainak, amelyek nem súlyosak, engedelmeskedni kell; ezek összessége abban áll, hogy Isten iránt és az iránt, ki hozzá legközelebb van, köteles szeretetet tanúsítsunk, mert a hitnek szeretet által kell munkássá lennie.

Vigyáznunk kell tehát, hogy ne hiába kapjuk Isten kegyelmét, mely minden emberre üdvöt adólag ragyog, s őket arra tanítja, hogy az istentelenségnek és világi vágyaknak búcsút mondván, mérséklettel, igazságban és kegyességben éljék a jelen életet; így várják a remélt boldogságot s a nagy Isten és a megtartó Jézus Krisztusunk dicsőséges eljövételét, ki magát miérettünk adta, hogy bennünket minden bajtól megváltson, saját népévé s a jók követőjévé avasson.

Mindnyájan bűnben voltunk, Gal 3,23 *Minekélőtte pedig eljött a hit, törvény alatt őriztettünk, egybezárva az eljövendő hit kinyilatkoztatásáig. Róm 3,9 Micsoda tehát? Különbek vagyunk-é? Semmiképen nem. Mert az elébb megmutattuk nyilván, hogy zsidók és görögök mindnyájan bűn alatt vannak;*

És a bűnöknek ki vagyunk téve, 1Jn 1,8 *Ha azt mondjuk, hogy nincsen bűn mi bennünk, magunkat csaljuk meg és igazság nincsen mi bennünk.*

Megjavulunk Isten pusztá kegyelméből, ki azt akarja, hogy mindnyájan Róm 3,24

Megigazulván ingyen az ő kegyelméből a Krisztus Jézusban való váltság által, idvezüljünk, 1Tim 2,4 *A ki azt akarja, hogy minden ember idvezüljön és az igazság ismeretére eljusson. 2Pt 3,9 Nem késik el az ígérettel az Úr, mint némelyek késelemnek tartják; hanem hosszan tűr érettünk, nem akarván, hogy némelyek elveszsenek, hanem hogy mindenki megtérésre jusson.*

Nem a törvény munkái hanem az ő Fiának vérebe vetett hit által, Gal 2,16 *Tudván azt, hogy az ember nem igazul meg a törvény cselekedeteiből, hanem a Jézus Krisztusban való hit által, mi is Krisztus Jézusban hittünk, hogy megigazuljunk a Krisztusban való hitből és nem a törvény cselekedeteiből; Mivel a törvény cselekedeteiből nem igazul meg egy test sem. Krisztus érettünk és bűneinkért véres halált halt, Róm 5,8 Az Isten pedig a mi hozzánk való szerelmét abban mutatta meg, hogy mikor még bűnösök voltunk, Krisztus érettünk meghalt.*

Áldozattá lőn, Zsid 9,14 *Mennyivel inkább Krisztusnak a vére, a ki örökké való Lélek által önmagát áldozta fel ártatlanul Istennek: megtisztítja a ti lelkiismereteket a holt cselekedetektől, hogy szolgáljatok az élő Istennek.* Példát hagyott, hogy őt kövessük, 1Pt 2,21 *A ki eleve el volt ugyan rendelve, a világ megalapítása előtt, megjelent pedig az idők végén ti éretteket.*

Mindenki bűnbánatot tartson, ApCsel 3,19 *Bánjátok meg azért és térjete meg, hogy eltöröltessenek a ti bűneitek, hogy így eljőjenek a felüdülés idei az Úrnak színeitől.*

Ahhoz méltó gyümölcsöt teremjen, Mt 3,8 *Teremjete hát megtéréshez illő gyümölcsöket.*

Mik élő hitből származnak, Gal 5,6 *Mert Krisztus Jézusban sem a körülmetélkedés nem ér semmit, sem a körülmetélkedetlenség, hanem a szeretet által munkálkodó hit. Fil 1,5 Mert hallom a te szeretetedet és ama te hitedet, mely van benned az Úr Jézushoz, és minden szentek irányában,*

A hit cselekedetek nélkül halott, Jak 2,20.29 [helyesen 26.], *Akarod-é pedig tudni, te hiábavaló ember, hogy a hit cselekedetek nélkül megholt? Mert a miképen holt a test lélek nélkül, akképen holt a hit is cselekedetek nélkül. 2Pt 1,5-11 Ugyanerre pedig teljes igyekezetet is fordítván, a ti hitetek mellé ragasszatok jó cselekedetet, a jó cselekedet mellé tudományt; A tudomány mellé pedig mértékletességet, a mértékletesség mellé pedig tűrést, a tűrés mellé pedig kegyességet; A kegyesség mellé pedig atyafiakhoz való hajlandóságot, az atyafiakhoz való hajlandóság mellé pedig szeretetet. Mert ha ezek megvannak és gyarapodnak bennetek, nem tesznek titeket hivalkodókká, sem gyümölcstelenekké a mi Urunk Jézus Krisztus megismerésére nézve. Mert a kiben ezek nincsenek meg, az vak, rövidlátó, elfelejtkező a régi bűneiből való megtisztulásáról. Annakokáért, atyámfiai, igyekezzetek inkább a ti elhívástokat és kiválasztatásokat erőssé tenni; mert ha ezeket cselekszitek, nem ütköztök meg soha. Mert ekképen gazdagon adatik majd néktek a mi Urunknak és megtartónknak, a Jézus Krisztusnak örök országába való bemenetel. Isten parancsai nem súlyosak, azoknak engedelmeskedjünk, 1Jn 5,3 Mert az az Isten szeretete, hogy megtartjuk az ő parancsolatait; az ő parancsolatai pedig nem nehezek.*

Isten parancsainak összessége, Mt 22,40 *E két parancsolattól függ az egész törvény és a próféták.*

A hit szeretet által működik, Gal 5,6 *Mert Krisztus Jézusban sem a körülmetélkedés nem ér semmit, sem a körülmetélkedetlenség, hanem a szeretet által munkálkodó hit. Vigyáznunk kell tehát, hogy azt mindenekben jónak mutassuk s Istenünk idvezítője tudományának ékességére legyünk, mert a kegyelem megjelent, Tit 2,11 Mert megjelent az Isten idvezítő kegyelme minden embernek.*

Hisszük és reméljük mind az igazak, mind a hamisak testi föltámadását. Mert eljő Krisztus Urunk mennyből, Atyja és a maga dicsőségében, minden szent angyalaival, hogy ítéljen elevenek és holtak fölött, kik az ő ítélőszéke előtt mindnyájan megjelennek, s akkor mindenkinek igazságot fog szolgáltatni az ő tettei szerint. Az istentelenek és gonoszak vég nélkül való kárhozatra ítéltetvén, az ördög és az ő angyalai által készített örök tűzre vettetnek. A kegyesek és igazak pedig letévén a halandóságot és dicsőséges testet öltvén, átvitetnek az Úr Jézus Krisztustól számukra készített helyre, ahol magának és az Atyaistennek királyi széke van, hogy ott Isten arcát szemléljék, s az ő szent angyalaival egyenlőkké lévén, a kibeszélhetetlen örök boldogság részeseiként, mindig az Úrral legyenek.

A test föltámad, 1Kor 15,12.22 *Ha azért Krisztusról hirdettetik, hogy a halottak közül feltámadott, mimódon mondják némelyek ti köztetek, hogy nincsen halottak feltámadása? Mert a miképen Ádámban mindnyájan meghalnak, azonképen a Krisztusban is mindnyájan megeleveníttetnek. Igazaké és hamisaké, ApCsel 24,15 Reménységem lévén az Istenben, hogy a mit ezek maguk is várnak, lesz feltámadásuk a halottaknak, mind igazaknak, mind hamisaknak. Mert eljő Krisztus mennyből, Mt 24,30 És akkor feltetszik az ember Fiának jele az égen. És akkor sír a föld minden nemzetsége, és meglátják az embernek Fiát eljöni az ég felhőiben nagy hatalommal és dicsőséggel ítéletre, 2Tim 4,1 Kérlek azért az Isten és Krisztus Jézus színe előtt, a ki ítélni fog élőket és holtakat az ő eljövetelekor és az ő országában.*

És előtte mindenek megjelennek, Róm 2,6–7 *A ki megfizet mindenkinek az ő cselekedetei szerint: Azoknak, a kik a jó cselekedetben való állhatatossággal dicsőséget, tisztességet és halhatatlanságot keresnek, örök élettel;*

Mindenkit megítél, Mt 25,31 *Mikor pedig eljő az embernek Fia az ő dicsőségében, és ő vele mind a szent angyalok, akkor beül majd az ő dicsőségének királyi székébe.*

A gonoszok tűzbe vettetnek, Jel 21,8 *A gyáváknak pedig és hitetleneknek, és útálatosoknak és gyilkosoknak, és paráznáknak és bűbájosoknak, és bálványimádóknak és minden hazugoknak, azoknak része a tűzzel és kénkövel égő tóban lesz, a mi a második halál.*

A kegyesek a halandóságot levetvén, 1Kor 15,53 *Mert szükség, hogy ez a romlandó test romolhatatlanságot öltson magára, és e halandó test halhatatlanságot öltson magára.*

Dicsőséges testet öltvén, 1Kor 15,43–54 átvitetnek, 1Thess 4,17 *Azután mi, a kik élünk, a kik megmaradunk, elragadtatunk azokkal együtt a felhőkön az Úr elébe a levegőbe; és ekképen mindenkor az Úrral leszünk. Krisztus Urunktól készített helyre, Jn 14,1–4 Ne nyugtalankodjék a ti szívetek: higgyetek Istenben, és higgyetek én bennem. Az én Atyámnak házában sok lakóhely van; ha pedig nem volna, megmondtam volna néktek. Elmegyek, hogy helyet készítek néktek. És ha majd elmegyek és helyet készíték néktek, ismét eljövök és magamhoz veszek titeket; hogy a hol én vagyok, ti is ott legyetek. És hogy hová megyek én, tudjátok, az utat is tudjátok. Ahol az ő és az Atyaisten királyi széke, Jel 22,3 És semmi elátkozott nem lesz többé; és az Istennek és a Báránynak királyiszéke benne lesz; és ő szolgálai szolgálnak néki;*

Isten arcát szemlélik, Jel 22,5 *És ott éjszaka nem lesz; és nem lesz szükségök szövétnekre és napvilágra; mert az Úr Isten világosítja meg őket, és országolnak örökkön örökké.*

Az angyalokkal egyenlők, Mt 22,30 *Mert a feltámadáskor sem nem házasodnak, sem férjhez nem mennek, hanem olyanok lesznek, mint az Isten angyalai a mennyben.*

Kimondhatatlan öröm, Jel 21,4 *És az Isten eltöröl minden könnyet az ő szemekről; és a halál nem lesz többé; sem gyász, sem kiáltás, sem fájdalom nem lesz többé, mert az elsők elmúltak.*

És örök boldogság részeseiként, 1Jn 3,2 *Szeretteim, most Isten gyermekei vagyunk, és még nem lett nyilvánvalóvá, hogy mivé leszünk. De tudjuk, hogy ha nyilvánvalóvá lesz, hasonlökká leszünk Ő hozzám; mert meg fogjuk őt látni, a mint van.*

Mindig az Úrral lesznek 1Thess 4,17 *Azután mi, a kik élünk, a kik megmaradunk, elragadtatunk azokkal együtt a felhőkön az Úr elébe a levegőbe; és ekképen mindenkor az Úrral leszünk.*

Ámen.

Íme, ez a mi rövid és egyszerű *hitvallásunk*; őseinktől kaptuk, kik azt sokféle szenvedéssel, sőt vérükkel is megpecsételni nem haboztak. Ha valaki valami hiányt talál benne, azt ahhoz a forráshoz utasítjuk, ahonnan merítettük, vagyis a *szentíráshoz*. Ezt, a mi hitünknek egyetlen szabályát, világosnak, teljesnek ismerjük, mint amely az üdvösségre szükséges minden dolgot magában foglal; ez zsinórmértéke azon dolgoknak, amiket hinnünk, remélnünk és cselekednünk kell. Az *ó- és újszövetséget* teljes szívünkkel keblünkre öleljük, s szánkkal hirdetjük, az *apostoli hitformát* pedig a legnagyobb tisztelettel valljuk. Aki pedig azt mondja, hogy mi más tudományt vallunk, arról Isten segítségével mindenütt és minden időben készek vagyunk kimutatni, hogy csal és fölötte csalódik.

A száműzött lengyelek.

Sírirat egy bizonyos névtelen kéziratából, akit e vallásért hivatalból kitétek, s élte hátralevő részét magánháza falai közt töltötte, és azt kívánta, hogy márványsírkövére az alábbi sírverset véssék: (próza fordítás)

Szolgáltam hazámat serényen kétszer tíz évig, és feddhetlenségem gyakran bebizonyítottam a fejedelem előtt. Most hazám előtt gyűlöletessé váltam. Ha kérded, mit hibáztam, csak azt az egyet, hogy egy, s nem három Istent tiszteltem. Így hát kegyességem a bűnöm! Mert a hasonlíthatatlan istenséget több istenné sokszorosítani félttem, s az oszthatatlan, minden rész nélkül való egésztest vallással három részre osztani nem mertem. Mert tiltott dolognak tartom, hogy istenes nyelvem összezavarja a végest a végtelennel, s egy isteni hatalommá gyúrja össze. Mert félttem a született a nem született Atyával egyenlővé tenni, mert ő magának elegendő, s egyenlőt magával elismerni nem tud. Mert úgy rendeltet-

vén, hogy a magam elméje parancsait kövessem, vakon a hamisat hinni nem akarom. Mert kegyesen vonakodom követni azt a szörnyű tant, amit valaha *Sabellius* böfögött ki szemtelen száján. Mert pirultam hinni, hogy a végtelen Istent, kit a mindenség be nem fog, egy szűz méhe magába zárhassa. Mert tagadom, hogy Isten az, ki csecsemőként sírt, éhezett, szomjúhozott, s bölcsőjében tejjel táplálkozott. Mert tagadom, hogy ő isten létére szenvedett, megrázkódott szörnyű fájdalomában, s végre gyalázatos halállal múlt ki. Mert szégyenlem áhítatos nyelvem megfertőzni és őszinte elmém bemocskolni. Az igazságot vallottam, a költött titokzatosságokat tagadtam, ez volt bűnöm, istentelenségem, ez volt romlásomnak oka, ezért érdemeltem büntetést. De csodálkozni fog ezen majdan a késő utókor, mikor Istent tiszta vallással fogják tisztelni, mikor a lelkekből eltávozik az elvakult, hamis tudomány hite, mikor az üres babona elhagyja a földet, mikor a világ az igaz Istent, nem pedig a három *Egylényegűt* fogja megint tisztelni a maga régi egyszerűségében. Add, Istenem, hogy visszatérjen s állandó legyen a régi igazság, hadd uralja a földet a jog és szeretet, mert most elfogult elménk parancsára a tévelygést szent vallásunknak hisszük.

Vége.

2. sz. melléklet

Pálfi Márton, *Dávid Ferencznek fogságában irt elégiája és jövendölése*, KerMagv 45(1910) 166–167.

Kétszer tíz évig szolgáltam hűn a hazámat
 És becsülettel, ezt tudta a fejdelem is.
 Mért szakadott hát rám ez az ádáz düh? Oka van rá:
 Nem három, hanem egy Isten, a kit tanítok.
 Im' ez az én vétkem, hogy a változhatlanul Egyet
 Megsokasítani nem merte szavam botorul.
 Azt a megoszthatlant, a minnek nincs része se semmi,
 Nem lehetett három részre fölapritanom.
 A végest, meg a végetlent egymással ilyenképp
 Összezávanni: sohsem visz vala semmi se rá,
 S a születettet a nem született örök égi Atyához
 Mélni, ki egyetlen s társra sohsem szoruló.
 Lelkem sűgalmas szavait tusakodva legyűrnöm
 Kellett von' s hinnem, hinnem akármi vakon.
 Hinnem, a mit kieszelt fenekedve *Sabellius* egykor
 S jámbor birka gyanánt rágnom e szörnytanokat.

A végetlen lényt, a nagy úr korlátlan urát egy
 Szűzlány méhéből hozni ki balgatagul:
 Hinni, hogy emlőből szí éltet kis csecsemőként,
 Küzd, fárad, szenved, szomjúhozik, nyomorog,
 Reszket a szörnyű csapás iszonyától s végre lerogyva
 Becstelenül rémes, szörnyű halál fia lesz...
 Nem, nem, ilyen káromló szót nem szól soha ajkam:
 Szárnyad van, lelkem, meg ne tagadd magadat.
 Vak misztériumok nem bántnak. Föl, föl a fővel!
 Érted eped lelkem, érted eped csak: igaz.
 Ez az én vétkem. (Bámulsz, ugy-e, rajta, utókor?)
 Vértanuságra ezért megy fiad, égi Atyám.

Jaj, véget mikor ér ez a sok rút vakhit a földön,
 Szét mikor oszlik már ennyi sivár babona?
 Eljön-e már az idő, hogy a régi egyszerűségben
 Egy igaz Istent s nem hármát imád a világ?
 Adja az Ég, hogy a régi igazság napja kisüssön
 Ujra s tisztult hit szálljon a földre alá:
 Míg az *eretnek-tan*, sűgalmás szózata szűmnek
 Ezrek sziklafalat összetörő hite lesz.

3. sz. melléklet

Tóth István, *Múzsák fellegvára. A kolozsvári latin nyelvű humanista költészet antológiája*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1977, 67–69.

Húsz évig becsülettel szolgálván a hazámat,
 Jellemem ismeretes a fejedelem előtt.
 Gyűlölt bűnömül azt róják fel, hogyha kutatnád,
 Hogy három helyett vallom az egy Igazat.
 Istenfélelem így lett „bűnné”, mert sose mertem
 Többre felosztani azt, aki örökre csak egy –
 Három részre tagolni fel azt, kit senki sem oszthat,
 Azt, aki mindig egész: tiltja örökre hitem.
 Mennyei szózata szentül megtiltotta a végest
 Összekeverni az ég isteni dolgaival.
 A született fiút én nem mértem a Nemszületetthez,

Aki magának elég; senki sem éri fel őt.
 S mert nem vallom a tévelyedést, ez volt a parancsuk:
 Tartsam titkon, amit józan eszem szava mond –
 És mit rég a Sabellius ostoba szája kimondott,
 Azt a hazug dogmát én sohasem követem –,
 Mert szégyelltem a Szűz méhébe bezárni az Istent,
 Kit befogadni az ég végtelen ürje se bír –
 S nem hiszem azt, hogy az Isten az éhségtől vagy a szomjótól
 Mint fiú sírva kiált, és hogy az arca tejes,
 Nem hiszem én, hogy fájalmában reszket az Isten,
 És hogy olyan szörnyen ölte meg őt a halál –
 Szégyen lenne, ha hívő nyelvemet ily mocsok érné,
 S hogyha beszennyezné lelkem a hitbeli bűn;
 Csak igazat szóltam, a hazug misztériumoknak
 Ellene voltam: e „bűn” hozta reám bajomat.
 Éppen ezért lett börtöni éj a jutalmam, ezen majd
 Ámul a kései kor, hogyha igaz hite lesz.
 Jaj, mikor ér már véget a vakság és a hazugság,
 Észbeli tévelyedés és üres babona?
 S újra mikor jut az emberiség el az egyszerű hithez,
 Hogy nem három urat, újra csak egyet imád?
 [Az utolsó két pár disztichont az Epigrammák c. alatt fordította le:]
 Adja az Úr, hogy térjen vissza az állhatatosság,
 S újra uralja a föld azt, ami égi parancs.
 Mostan igaz hitnek ama tévelyedéseket értjük,
 Mik rabul ejtik, amit józan eszünk szava mond.

4. számú melléklet

(Arciszewszki Sámuel fordítása)

Koporsó-kövi írás, mely le-irattatott egy névtelen embernek kéz-irasából,
 aki az Unitária vallásért hivatalából le-vettétvén magános állapotban töltötte-el
 életének hátralevő részét, és azt kívánta, hogy ezen versek márványra
 metztettétvén, feje feliben tétessenek holta után.

„Serényen szolgáltam addig az hazának
 Míglén húsz nyarat az idők halmazának.
 S ez húsz esztendőnek a míg végít érem,
 Hívségemet gyakran próbálta vezérem;

Most hazám meg-utált, s nem nézhet engemet,
Ha kérded, miért? Ím! Meg-mondom vétkemet:
Egy Istent tiszteltem, nem hittem, hogy három,
S hogy idvességemet csak ez egytől várom.
Ez egynek szentelvén töredékeny éltem;
Megsokasítani a Teremtőt féltem.–
És midőn Szent Hitem tilalmazta, hogy Őt
A részre soha nem osztható Teremtőt
Három részre osszam, rettegven ezennel
Öszve-zavarni a végest végtelennel,
Midőn tagadták azt minden régi Szentek,
A később idők, amit Istenre kentek.
Midőn irtóztam a Fiút, ki született
Egyenlővé tenni ama nem született
Atyával, a ki nem szenved, hogy párja
Legyen, s hogy párt adjunk, azt tőlünk nem várja;
Mivel, mint Nagy Isten Királyi Székben ül,
Elégséges mindent meg-tenni Egyszül,
Midőn vakon hinni Engem a Világ itt
És rabságra vetni Elmémet kénszeritt,
A mit józan Elmém elég tisztán érez,
Bár az Hagyománynál sokkal többet ér ez.
Midőn kerülem azt a fertelmes Kádót,
Melybe Sabellius régentén okádott,
Dögletes Vallást, mellyet ő kénszeritt,
Midőn meg-vetem ez istentelen hitet.
Midőn a végtelen Isten nem kívánnya,
Akit bé-nem-fog a világ alkotványa
Hinni; hogy nékie Szűz-Méh legyen zárja,
Mely szóra a Szégyen-pirosság el-járja,
Orcámat, a midőn nem hihetem, hogy Ő,
Az Isten valaha lett legyen Csecsemő,
Midőn ezek felett tagadom azt-is még,
Hogy Őtet kínozza szomjúság és éhség.
Midőn azt tartom, hogy az Isten Emlőket
Nem szopott, s kik hiszik meg-cáfolom Őket.
Midőn lehetetlen dolognak gondolom,
Hogy szenvedéstől az Isteni Hatalom

Retteghessen, s Elmém oly Istent nem talál,
Kit Sirben vessen az Irgalmatlan Halál. –
Midőn Szent Hitemet meg-szegni nem merém,
Midőn nem engedi bennem a Szemérem
Hogy ez hamissággal terhellyem Lelkemet,
S vétkessé tegyen a csalárd Szó Engemet.
Midőn tagadtam a sok Költeményt, és az
Én nyelvem szólotta azt, csak a mi igaz.
Igaz Hitben lenni mivel meg-nem-szűnöm,
Ezért szenvedek Én, csak ez minden bűnöm!
Meg-vettetésemet ezzel érdemlettem,
Mentségemre ezért nincs senki mellettem.
Nagy álmélkodásaal léssen akkor teli
A késő Maradék, a midőn tiszteli
Az Istent igazán az Emberi Nemzet,
Hogy a józan Vallás meg-vettetést nemzett.
Midőn a nagy Vakság többé nem hitet, és
A sok Babona, a sok csalárd Hitetés
El-veszvéen, az igaz Vallás erőt véssen
Az hamis Hit pedig elpusztul egészen. –
Midőn az Igasság Thrónusába fel-hág
Viszont s hármás Istent nem tisztel a Világ.
Szent egy-ügyűséggel amidőn áldozza
Szívét az Istennek az Ember, és hozzá-
Fog az Istenségre találmányból hágott
Amaz egy állatú hármás Valóságot
El-hagyni, ekkor lesz boldogsággal teli
A világ, midőn az Egy Istent tiszteli. –
Azt az áldott időt Istenem! Hozd vissza,
Megelégedésig midőn minden issza
Édes tejét amaz ártatlan báránynak,
És az igazságnak, többé tört nem hánynak,
Melyben a csalárdság immár legyen elég.
Bírják a földet az igazság s kegyesség.
Most a józan észnek sugárlása elvész,
Szent hitnek hinni a tévelygést minden kész.

NB. Ezen epitaphiumot a fennebbi deák versekből magyarra fordította
T. Kolosvári Arcizenczky (így!) Sámuel Uram a Siménfalvi unitárius pap.